

A BUGACI PÉTERMONOSTORA A KERESZTES HADJÁRATOK IDEJÉN

74

A Magyar Királyság a 12–13. században már nagyhatalmi pozíciója okán sem maradhatott ki a kor Európájának főbb politikai történéseiből. Legyen az akár a nyugati világ hatalmasságainak jelentős részét aktivizáló investitúraharc vagy épp az eretnekek és a pogányok elleni fellépések. De a társadalmi, gazdasági vagy akár művészeti hatások is egyre gyorsabban és mélyebben itatták át a kontinens valamennyi szegletét ebben az időben. A magyarság így természetesen szinte az első pillanattól részese volt a keresztény civilizáció közel két évszázadig tartó legnagyobb vállalkozásának, a keresztes háborúknak is.

Európa nyugati részéből a Szentföld elérése szárazföldön csak Magyarországon keresztül volt lehetséges. A Jeruzsálembé zárandokolni vágyó tömegek számára már Szent István is zárandokházakat, monostorokat alapított, így a tengeri utazásnál biztonságosabb, magyar és bizánci területeket átszelő útvonal a 11. század folyamán egyre népszerűbbé vált az utazók körében. A kereszteseknek, különösen a Német-római Császárság területéről érkezőknek tehát adott volt a Dunántúlon áthaladó, egy szűk hónap alatt megtehető, bejáratott útvonal. Ebben az időben a zárandokok, a Szentföld irányába igyekvő kisebb katonai egységek vagy éppen a kereskedelem áramlása révén szinte folyamatosnak tekinthető a kapcsolat a Kelet és a Nyugat között, de az első három keresztes hadjárat során emellett igen nagy létszámú nyugati seregek is átvonultak az országon.

A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai kifejezetten sokrétűek, köztük számos érdekes, általánosságban talán nem annyira ismert összefüggésre is felfigyelhetünk. Így kevéssé köztudott, hogy 1096-ban az országot fosztogató „népi keresztes” seregek szükséges szétverésének tapasztalatából okulva, Könyves Kálmán királyunk a Jeruzsálemet végül meghódító, szervezett lovagsereg „zökkenőmentes” átvonulása fejében Balduint, a későbbi Jeruzsálemi Királyság első uralkodóját, túszként tartotta magánál. Ugyanilyen meglepő azzal szembesülni, hogy az V. keresztes hadjáratot vezető II. András királyunk anyai nagyapja nem más volt, mint a muszlimok által leginkább gyűlölt, híres-hírhedt keresztes lovag, Châtillon Rajnald, Antiókhia fejedelme.

Châtillon Rajnald, Antiókhia fejedelme, II. András király anyai nagyapja a *Mennyei királyság* című filmben (@20th Century Fox)

Friesachi dénár

A Hollywoodot is megihlető kalandos életű hadvezér, Châtillon Rajnald Franciaországban született. Az alig 20 éves lovag az 1147. évi II. keresztes hadjárat francia seregében vonult át II. Géza király országán, nyilván mit sem sejtve arról, hogy egyszer majd rokonságba kerül az Árpád-házzal, sőt leszármazottai nagy magyar királyok lesznek. Rajnald zsoldosként állt be a jeruzsálemi király szolgálatába, majd a korban igen ritka szerelmi házasság révén a nincstelen lovag 1151-ben Antiókhia trónjára került. Harcolt az örmények és a szeldzsukok ellen Bizánc vazallusaként, majd a bizánci kézen lévő Ciprust dülta örmény szövetségben. Zsarolta és megkínozta az antiókhiai pátriárkát, hogy aztán végül mezítláb, fedetlen fővel, rongyos ruhában, esdekelve kérjen bocsánatot Manuel bizánci császártól, miközben Manuel (Szent László unokája) egyengette ifjú rokona, a későbbi III. Béla magyar király útját. Ekkor jelöli ki Béla feleségének Châtillon Annát, Rajnald leányát. Béla és Anna hét gyermeke közül később mind Imre, mind pedig András magyar királyok lettek. Rajnald egy 16 éves aleppói szaracén fogságot követően, áttette székhelyét Kerak várába. Ő volt az egyetlen keresztes vezető, aki támadó politikát folytatott Szaladin szultán ellen. Kisebb seregével a muszlim területek mélyére hatolt, megközelítve Mekkát és Medinát. Kevésbé lovagias cselekedetei közé tartozott karavánok kirablása, lemészárlása is. Az utókor úgy tekint Rajnaldra, mint egy felelőtlen kalandorra, akinek a kalandvágya okozta végül a Jeruzsálemi Királyság bukását.

A Jeruzsálem elvesztését okozó, 1187. évi katasztrofális vereséggel végződő hattíni csatában esett ismét fogságba. Ezt követően Szaladin szultán a gyűlölt keresztes vezért állítólag személyesen fejezte le.

Bizánci pénz a keresztes háborúk korából

III. Béla (ur. 1172–1196) által kibocsátott dénár

A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai sok érdekességet tartogatnak, a korabeli krónikák alapján pedig elég jól rekonstruálható a magyar részvétel. Azonban a régész számára mégiscsak felmerül az a kérdés, hogy vajon milyen kézzel fogható nyomai maradhattak ezen eseményeknek és egyáltalán az egész izgalmas időszaknak. Hiszen a 13. század közepéig bizonyíthatóan több ezer, akár több tízezer hazánkfia is megfordult a Szentföld környékén, míg sok százezer külföldi haladt át ez idő alatt az országon, ami – legalábbis elméletileg – számtalan tárgyi emlékben kellene megnyilvánuljon.

A klasszikus keresztes háborúk kora a magyar történelem talán legdicőségesebb időszakával, az Árpád-házi királyok uralkodásával esik egybe. A krónikák az Árpád-kor Magyarországa kapcsán kétségtelenül az európai nagypolitika szintjén is számottevő, befolyásos hatalomról beszélnek. Másrészt viszont a régészeti eredmények, a megmaradt tárgyi emlékek sokáig nem feltétlenül tudták igazolni e korszak fényét. Ennek egyik okát mindenképpen az országot a későbbiekben sújtó kataklizmák, úgymint a tatárjárás, török háborúk számlájára lehet írni, melyek hihetetlen mennyiségű emlékművet töröltek el a föld színéről. Másrészt a régészet lehetőségeinek korlátoltasága is gátat szab annak, hogy egy-egy korszakot a maga teljességében lehessen akár fel- és megismerni. Az elmúlt 1-2 évtizedben azonban, a műszaki és természettudományok hihetetlen fejlődésével, az ezeket igen jól hasznosító régészet számára is új távlatok nyíltak. Ez alapvetően min-

den korszak kutatására igaz, de az Árpád-korból igencsak megsokasodott azoknak a lelőhelyeknek és eredményeknek a száma, melyek jelentős mértékű átértékelésre adnak lehetőséget. E helyszínek egyike a *Határtalan Régészet* hasábjain korábban már részben ismertetett Bugac melletti Pétermonostora, ami kiemelkedő hagyatékával jelentős szerepet játszik az Árpád-korról alkotott tudásunk bővülésében, így valódi arcának megismerésében.

A kiskunsági Homokhátság Árpád-kori központjaként azonosított, a hatalmas kolostoregyüttes körül fekvő városias település nem az egykori zarándokút mentén feküdt. Mindazonáltal az Árpád-kori Magyarország egyik legfontosabb kereskedelmi és hadiútja, a Szeged és Pest közt haladó Királyi Út egyik fontos állomása volt. Arra, hogy a 13. század elején már kövezett főterét koptatták-e a nagyobb nyugati lovagseregek lovainak patkói, nemigen fogunk választ kapni. Csak gyaníthatjuk, hogy a frissen épült monostor 1147-ben a II. keresztes hadjárat német csapatai sarcolását talán nem szenvedte meg, bár a *Képes Krónika* leírása alapján ez nem is zárható ki: „*III. Konrád német király zsarnokként dühöngött, nem volt az országban egyetlen egyház vagy monostor sem, melytől ne zsarolt volna ki pénzt.*” Kézzel fogható bizonyítékok szintén nem adnak választ arra a kérdésre sem, hogy Jeruzsálemben tartó zarándokok választották-e alternatívaként ezen útvonalat. Az viszont kétségtelen, hogy legalább egy pétermonostorai polgár zarándokként járt Rómában, erre ékes bizonyítékul szolgál az itt nagy számban előkerült zarándokjelvények.

Oroszlánszívú Richárd (ur. 1189–1199) által kibocsátott penny

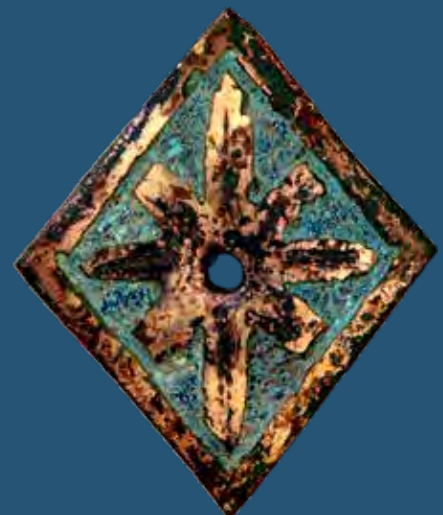

Agancsból faragott szentalak Bugacról

A hadseregek átvonulása nemcsak katonai és politikai, de kereskedelmi hatással is járt, már csak azért is, mert több tízezer ember ellátásáról kellett ilyenkor gondoskodni. A magyar királyok a szabad átvonulás mellett – természetesen fizetség ellenében – piacot is biztosítottak a kereszteseknek. Ezzel együtt viszont szavatolták, hogy a vásároknak méltányos áron vásárolhatnak, elejét véve a kereslet megnövekedése következtében óhatatlanul fellépő áremelkedésnek. Az 1189-ben induló III. hadjárat során a hatalmas német-római császári sereg átkelése kifejezetten békés volt, egyetlen kifogásuk a pénzváltás kapcsán merült fel. A magyarok nagyon kedvezőtlen arányban váltották a pénzeiket, két kölni dénárért öt, két friesachiért mindössze négy magyar dénárt adtak. [A friesachi dénár a középkor egyik legkedveltebb európai fizetőeszköze, nevét a karintiai Friesach városáról kapta. – a szerk.] Mivel a tényleges ezüsttartalom alapján egy friesachi több mint négy magyar dénárt ért, így e tranzakciók során a keresztesek pénzüik értékének mintegy 60%-át elvesztették. Úgy tűnik, hogy Pétermonostora 12. századi pénzforgalmában, a magyar és bizánci pénzek mellett a friesachi dénárok játszottak döntő szerepet. II. Adalbert érsek (1183–1200) dénárjai, az ún. Eriacensis-veretek és hamisítványai is előkerültek. A lelőhelyen szokatlanul nagy mennyiségben talált 12. századi érseki veret megerősíti azt a más lelőhelyek települési szórványanyaga alapján egyre megalapozottabbnak tűnő feltételezést, hogy a friesachi dénárok már a 12. század második felében megjelentek a települések pénzforgalmában. A friesachi dénár aztán majd a 13. század első négy évtizedében válik igazán meghatározóvá Magyarországon. Jelentős, a jövő numizmatikusaira váró kérdés, hogy erre a magyar pénztörténetben felismert változásra volt-e valamilyen különleges hatása az 1189-ben alig egy hónap alatt egyszerre beáramló sok százezer, akár millió friesachi dénárnak.

Csontlemezekkel borított ereklyetartó (@Metropolitan Museum of Arts)

A francia Limoges-ből származó zománcozott tárgyak

Hetum érme Bugacról

A bugaci Pétermonostora egyúttal feltűnően nagy mennyiségű értékes, kvalitásos műtárggyal gazdagította a magyar régészetet. Az ekkor kifejezetten szabadnak és biztonságosnak mondható kereskedelmi tevékenység következtében persze bármikor érkezhettek drága portékák szerte a nagyvilágból. Így például folyamatosan áramolhattak a zománcozott tömegtermékek a francia Limoges-ból vagy az agancsból faragott műreemek Köln környékéről. Mindamellet nem alaptalanul lehet felvetni, hogy az 1180–1200 környékére datálható utóbbi darabok, különösen a szintén a Felső-Rajna vidékén készült Szent Péter-ereklyetartó idekerülését Barbarossa Frigyes német császár 1189-es keresztes hadjáratához lehet kötni.

Az eddigi közvetett bizonyítékok mellett azonban van két olyan lelet is, melyek közvetlenül a Szentföld felé mutatnak. A bugaci monostor környékén talált pénzek legkülönösebb darabja egy kettétört rézpenz, melynek a két felét 5 év különbséggel sikerült megtalálni. A szóban forgó érmét I. Hetum (ur. 1226–1269), Kis-Örményország uralkodója verette.

A Kilikiai Örmény Királyság érdekes mellékszál a magyar történelemben, hiszen II. András 1218-ban az V. keresztes hadjáratból hazatérőben eljegyeztette András nevű fiát I. Leó örmény király trónörökösével, a későbbi I. Izabellával. A házasság és vele András örmény királysága végül nem jött létre, Izabella pedig 1226-ban éppen Hetumhoz ment nőül. E pénz esetében elsőre csábító lehet az a megfontolás, miszerint a magyar hadjáratban részt vett egyik, Pétermonostorán lakó keresztes lovag hozta magával. A probléma ezzel

annyi, hogy e pénzt Hetum csak legalább 7 évvel később verethette. Mivel az 1220–1230-as években – a 12. századdal ellentétben – bizánci pénzek már nem foroghattak a magyar gazdaságban, így egy, az azokhoz hasonló örményországi rézpenz itteni felbukkanása kereskedelmi ügyletekkel nemigen magyarázható. Az egykorú írásos források és a helynévanyag alapján tény, hogy az Árpád-kori Magyarországon számos, elsősorban kereskedelemmel foglalkozó örmény közösség is élt. Mint ahogy az is, hogy magyar zarándokok, s kisebb magyar keresztes egységek 1218 után is jártak azon a vidéken. De akár egy örmény kereskedő, akár egy magyar zarándok

Kis-Örményország Kis-Ázsia déli részén fekvő, a Bizánci Birodalom területéből kiváló független állam volt 1199 és 1375 között. A térségbe már a 11. század folyamán nagymértékű örmény betelepülés történt, mely a bizánciak 1071. évi manzikerti veresége után – melynek következtében a szeldzsuk törökök meghódították Örményországot – különösen felerősödött. A bizánciak az araboktól elfoglalt kilikiai erődítményekbe telepítették az örményeket, egyúttal rájuk bízva a keleti határok védelmét. Az örmény katonai vezetők, kihasználva a központi hatalom gyengülését idővel függetlennedni akartak. A kialakuló Kilikiai Örmény Báróság az egyik legfontosabb keresztény állammá vált a térségben, kiemelt jelentősége volt az Európa irányába tartó, a keresztesek által használt szárazföldi út biztosítása szempontjából. Az I. Leó 1198. évi koronázásával formálisan is megalakuló független királyság közel 200 éves története Bizánc, az arabok, a mongolok, a különféle muszlim szultánátusok és a szentföldi keresztény fejedelemségek történetével fonódott össze. A szentföldi keresztény államokat majd száz évvel túlélve, 1375-ben végül a mamlúkok foglalták el a vidék fővárosát, Sziszt, megszüntetve ezzel az önálló Kilikiai Örmény Királyságot.

A Felső-Rajna vidékén készült Szent Péter-ereklyetartó (fotó: Pazirik Kft.)

vagy keresztes hozta is magával e pénzermét, annak vagy érzelmi oka volt, vagy épp csak véletlenül (pl. a málhában) keveredett a Bugac melletti földbe. Az mindenesetre kétségtelen, hogy igencsak ritka darabról van szó, hiszen ezzel egyező érme Közép-Európában mindössze egy krakkói lelőhelyen került napvilágra.

A bugaci monostornál előkerült másik, biztosan a Szentföld felé mutató leletet viszont már igen nagy eséllyel köthetjük az 1217–1218. évi, II. András által vezetett V. keresztes hadjáratához. A tatárjárásban elpusztult monostor törmeléke alatt bukkantunk rá a világszinten is ritka, a régészeti szakirodalom által szíriai cseppes pohárnak nevezett mestermunkára. Az erősen kiszélesedő szájú, oldalán 32 hosszanti üvegcsappal díszített üveg-pohár egy igen közkedvelt típus volt a 13. században, formája alapján készülhetett volna Nyugat- vagy Közép-Európában is. Poharunk részben kobaltkék színével mégis jelentősen kiemelkedik a korszakból ismert darabok közül. Habár a formája nyugati, e magas technológiai fejlettséget igénylő színezést a kor nyugaton élő mesterei nem ismerték. A késő római korban még általánosan alkalmazott technikai bravúr a keleti, bizánci területeken maradt csak meg. A bugaci pohár tehát egy olyan vidéken készült, ahol a technológiai lehetőségek és a nyugati ízlésvilág találkozott, ez pedig csak a Szentföld lehetett. A mai Szíria, Libanon területén több olyan üvegputát is feltártak, melyek alapján valóban ide lehet kötni üvegputarunk el-

készítését. E luxustermék Magyarországra való kerülése éppen kereskedők útján is történhetett. De talán nagyobb a valószínűsége annak, hogy a király kíséretében lévők egyike, gyaníthatóan a monostor donátora, a Becse-Gergely nemzetség valamely tagja vásárolt be Tripolisz vagy Antiókhia bazárjainak valamelyik üzletében.

Szíriai cseppes pohár Bugacról